

BRUNO CĀZERS

PRETĪ ZVAIGZNĒM - NO JELGAVAS

Gandrīz vai ik dienas avīzes, radio un televīzijas raidījumi pavēstī ko jaunu par kosmiskajiem lidojumiem. Lido kosmiskās raķetes un stacijas, sakaru pavadoņi, automātiskās citu planētu un Haleja komētas pētīšanas ierīces. Lido dažādu valstu un politisku sistēmu pārstāvji, lido zinātnieki, ārsti, inženieri un sievietes. Jā, diemžēl mēs uzzinām arī par briesmām, kas var draudēt no kosmosa, ja to nesaprātīgi pārvērtīs par uzbrukuma placdarmu un ieroču arsenālu.

Kosmosā dažādos tā aspektos. Taču kādreiz tam visam ir bijis sākums. Tad, kad cilvēks pūlējās atrauties no zemes un pacelties, nē, ne jau kosmosā, bet dažus desmitus vai simtus (oh!) metru augstumā. Šī sākuma līdzdalībnieks pirms 200 gadiem bija arī jelgavnieks, ACADEMIA PETRINA audzēknis un pēc tam tās mehāniķis Ernests Johans Bīnemanis (1753—1806), pirmais latviešu gaisa kuģotājs un aerostatu būvētājs.

Par viņu varam izlasīt LPSR Centrālā Valsts vēstures arhīva Publikācijas un dokumentu zinātniskās izmantošanas nodaļas arhivista, Vissavienības Astronomijas un ģeodēzijas biedrības Latvijas nodaļas astronomijas sekcijas biedra BRUNO CĀZERA rakstā, kurā plaši citēta J. Stradiņa un H. Stroda grāmata «Jelgavas Pētera akadēmija».

Ermaņa un Līzes — Blankenfeldes (tagad — Vilces ciema teritorija netālu no Elejas pilsētciemata) muižas kalpu — ģimene 1753. gada 16. (27. — pēc jaunā stila piedzima dēls, kura sekmība jau bija ievērota, viņam vēl mācoties Svētajā Jelgavas Trīsvienības baznīcas skolā (ko sauca vēl arī par Lielo pilsētas vai Latīņu skolu, jo tajā galvenie priekšmeti lika pasniegti latīniski).

Blankenfeldes muiža piederēja Krievijas impērijas sūtnim Kurzemes hercogistē, kambarkungam Erastam Butleram. Pārdevis muižu, Butlers deva lieliskajam muižas pavāram Ērmanim brīvprātīgu un ierādīja dzīvokli Jelgavā. Savam dēlam Ērmanis deva tolaik izsūtītā Kurzemes hercoga Ernsta Johana Bīrona vārdu. Kaut arī pats Bīnemaņa tēvs neiemācījās ne rakstīt, ne arī vāciski runāt, tomēr savu dēlu Ernestu viņš nolēma izskolot par mācītāju. Un, kā liecina arhīva dokumenti, Ernests Johans (Jānis) Bīnemanis bija pirmo Pētera akadēmijas audzēkņu skaitā (imatrikulēts ar nr. 2).

Taču tēva nodomi dēla zinību apgūšanas virzienā nepiepildījās, jo Ernestu Bīnemani teoloģija maz interesēja. Viņš pievērsās matemātikai, mehānikai un astronomijai. Te liela loma bija šīs Latvijas augstskolas matemātikas profesoram un pirmās astronomiskās observatorijas vadītājam Vilhelmam Gotlībam Fridriham Beitleram (1745 -1811), no kura Ernests Bīnemanis daudz mācījās, un tāpēc vēlāk viņi bija labi kolēģi kopējā darbā.

Pabeidzot Akadēmiju 1778.gadā, viņš uzdāvināja hercogam Pēterim Bīronam viņa vārda dienā divus pašdarinātus globusus (vienu Zemes, vienu zvaigžņu), katru divas pēdas diametrā (apm. 65 cm). 1778. gada 18. marta reskriptā hercogs īpaši uzsvēra Bīnemaņa veikumu un lika šos globusus ne

tikai izstādīt redzama vietā Akadēmijas dārzā, bet arī saudzīgi tos glabāt par godu autoram un citiem par pamācīšanu (jāuzsver, ka Bīnemaņa globusus atzīmējis arī vācu matemātiķis un ģeogrāfs, Berlīnes un Pēterburgas Zinātņu akadēmiju īstenais loceklis Johans Bernulli, kad viņš 1778.gada jūlijā uzturējās Jelgavā). Bīnemanis par tiem saņēma 200 dālderu prēmiju un hercoga solījumu parūpēties par viņa nākotni. Nākamajā gada Bīnemanis izgatavoja akadēmijai instrumentu, kuru Jelgavas Avīze 1779. g. 2, VII numurā devēja par „sphaera artificialis universalis», izceļot tā nozīmi zinātniskajiem pētījumiem sfēriskas astronomiskās un matemātiskas ģeogrāfijas nozarē. Instrumentam bija piekonstruēts Saules pulkstenis, arī Bīnemaņa darbs. Diemžēl daudzi, arī instruments sfērisku trīsstūru aprēķiniem, vairākas astronomiskās un rēķināšanas ierīces observatorijas vajadzībām, tekstilmašīnas modelis, kas darbojas ar tvaika piedziņu un citi Ernesta Bīnemaņa prasmīgo roku darinājumi līdz mūsdienām nav saglabājušies (ne oriģināla, ne to skicēs vai zīmējumos). Daļu no tiem hercogs pārdeva, daļu aizveda uz Čehiju, atlikušie iznīka vai sadega Avalova-Bermonta bandu sirojumā 1919. gada 21. novembrī, kad izlauņija .Jelgavas pili, reālskolu un Pētera ģimnāziju kopā ar pēdējās slaveno bibliotēku.

Šeit gan gribas atzīmēt vienu Ernesta Bīnemaņa meistarādarbu — akmens Saules pulksteni, kas izgatavots 1782. gada Jelgavā un nevienā publikācijā par viņa darbību netika minēts. Saules pulkstenis tagad atrodas Lietuvas PSR Šauļu pilsētas Vēstures muzejā.

Talantīgais latviešu inženieris, kā pamatoti mēs viņu tagad varam saukt, iekārtoja arī pirmos zibensnovēdējus Jelgavā. Pēc Jelgavas Avīzes («Mitauische Zeitung») liecības, Bīnemanis pats demonstrēja apkārtējai publikai eksperimentus ar statisko elektrību (1785. g. 28. aprīlī). Tajā pašā gadā (1786.g. 27. jūlija) E. Bīnemanis reklamējis pašgatavotus zibensnovēdējus un ka bēdīgu piemēru min kādu vācu viesnīcnieku Herteli, kam zibens spēriens nodedzinājis viesnīcu. Nelaieme būtu izpalikusi, ja Hertelis būtu viņam par 35 dālderiem pasūtījis zibens novēdēju. Tādas ierīces Akadēmijas mehāniķis apņemas uzstādīt jebkurā mājā astoņu dienu laikā.

Par rūpīgu un centīgu darbu hercogs Pēteris Bīrons Ernestam Bīnemanim piešķīra 1200 dālderu prēmiju un aizsūtīja uz Londonu papildināt zināšanas. Pabijis Londonā apmēram gadu (līdz 1781. gadam), viņš atgriezās Jelgavā kā «visai veikls mehāniķis», dabūja mehāniķa nosaukumu un vietu Jelgavas Pētera akadēmijā ar gada algu 300 dālderu. Te viņš saistījās ar V.Beitleru, veicot dažādas aparatūras izgatavošanas un izmēģināšanas darbus akadēmijas kabinetu un astronomiskas observatorijas vajadzībām.

Skatīšanas pasaules telpā no akadēmijas zvaigžņu lūkotavas, šķiet, bija radījusi Bīnemanam domas par cilvēka lidošanas iespējām debesu plašumos. Drīz vien pēc franču izgudrotāju brāļu Žozefa un Etjēna Mongolfjē pirmajiem eksperimentiem gaisa kuģniecība Parīzē 1783. gada jūnijā—novembrī ziņas par viņu veikumu nonāca arī līdz Jelgavai. Te būtu vietā atzīmēt, ka pirmie divi Pētera akadēmijas grieķu valodas profesora K. Kitnera rediģētie un izdotie žurnāla «Jelgavas Mēnešraksts («Mitauische Monatschrift»)» numuri (1784.un 1785. gada) bija gandrīz pilnīgi veltīti šim sensacionālajam

notikumam.

Bīnemanis jau 1784. g. janvārī gribēja uzsākt aerostata konstruēšanu un centās organizēt naudas līdzekļu vākšanu šim pasākumam. Bet viņa izgatavotā aerostata pirmā publiskā palaišana un demonstrēšana Jelgavā (un, ciktāl zināms, arī Latvijā un Baltijā) notikusi 1785. gada 26. jūnijā. Tā saucamais «mazais balons», kā rakstīja «Jelgavas Avīze», bijis 20 Parīzes collu (apm. 54 cm) diametrā, un uz tā bijis uzraksts latīņu valodā: «Vivat P et D! Ex Mitavia missus sum di XXVI to mensis Juni MDCCLXXXV» («Lai dzīvo P un lai dzīvo D!», t. i., Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons un viņa sieva hercogiene Doroteja. No Jelgavas esmu palaists 1785. gada 26. jūnijā). Nelielā lietus dēļ balons cēlies gaisā samērā lēni, taču pēc piecām minūtēm rietumu vējš to aiznesis līdz apvārsnim.

Nākamais balons ar nelielu gondolu palaists 1785. gada 16. oktobrī. Balona diametrs sasniedzis sešas pēdas jeb aptuveni divus metrus. Tas bija būvēts uz vietējas sabiedrības velēšanos par tās savāktajiem ziedojumiem. Arī šī balona palaišana noritējusi sekmīgi. Tā paša gada (t. i. 1785. g.) 7. oktobrī jelgavnieki ar savas avīzes „Mitausche Zeitung „ starpniecību tika informēti, ka Bīnemanim jau ir vairāki baloni un viens no tiem — liela formāta. Tas izgatavots uz publikas vēlēšanos un par tās saziēdotiem līdzekļiem. Te vēl pieminēts, ka nākamā gada (resp., 1786. g.) 1. februārī Bīnemanis izsludina aerostata demonstrēšanu Akadēmijas dārzā un ka tā būšot visiem skatītājiem par brīvu.

1780. gada Bīnemanis Jelgavā palaida vēl divas gaisa zondes: pirmo 15. februārī iepretim Academia Petrina dārzam, otro — 25. jūnijā. Pēdējā aprakstam bija veltīta visa pirmā lappuse «Jelgavas Avīzē». Arī tas tika izgatavots par savāktajiem ziedojumiem. Šis ceturtais E. Bīnemaņa vislielākais balons (16 pēdu jeb 5,2 metru diametrā) ar moto latīņu, vācu un latviešu valodās: „Tas dodas uz zvaigznēm!” bija pildīts ar ūdeņradi. Klātesošajiem dedzīgi aplaudējot, tas pacēlies augstu debesis un, lēni dodamies ziemeļu virziena, pēc piecpadsmit minūtēm nozudis aiz horizonta. Šie interesantie apraksti liecina par zinātnes jaunumu ātru nokļūšanu līdz dzirdīgām ausīm Kurzemē.

Runājot par Ernesta Johana Bīnemaņa tālākajām dzīves un darbības gaitām, jāsaka, ka mūsu rīcībā saglabājušās visai paskopas ziņas. Kaut arī zināmu laiku gaisa kuģošana ar aerostatiem Krievijā (kur jau pirms E. Bīnemaņa startēja pirmie gaisa baloni) tika noliegta, lai izvairītos no ugunsgrēkiem un citām nelaimēm, taču jau nākamā gadsimta sākumā franču gaisa kuģotājs Žaks Gerperēns 1803. gadā, bet vēl gadu vēlāk — 1804. gada 18. augustā profesors E. Robertsons rīdniekiem demonstrēja savus lidojumus ar aerostatiem. E. Robertsons kopā ar Pēterburgas ZA locekli, krievu ķīmiķi Jakovu Zaharovu (1760-1835) veica pirmo lidojumu ar gaisa balonu, "kas bija paredzēts zinātniskiem nolūkiem”.

Arī XIX gs., precīzāk, tā pēdējā divdesmitgadē Rīgā un citas Baltijas provincēs notika bieži lidojumi ar aerostatiem, kurus vadīja amerikāņi Šarlejs Leru, Viljams Velli v. c. No latviešu vidus pirmie šajos gaisa kuģojumos piedalījās Margarita un Ernests Vītoli ar pašizgatavotu aerostatu, bet 1899. gada jūlijā tūkstošu rīdnieku priekšā — ar gaisa balonu Vittolo». Tāda toreiz bija mode — tā saucamā „balonmanija”.

Taču bez tā praktiskās evolūcijas nebūtu ne tagadējās aviācijas, ne arī kosmiskās tehnikas. Nebūtu arī mūsu raķešu pioniera Fridriha Candra fundamentālā darba rezultātu. Nebūtu latviešu strēlnieku — aviatoru — veikuma, kuri droši sargāja mūsu Dzimtenes robežas tās visgrūtākajos pārbaudījumu brīžos aizgājušajās kara vēetrās. Bet tas jau ir cits temats citam rakstam.

Pabeidzot šo nelielo ieskatu par jelgavnieku ar zelta rokām, kas radīja pirmos gaisa lidaparātus Latvijā, diemžēl jāatzīst, ka līdz mūsdienām nav atrasti nekādi zīmējumi vai gravīras, kas dotu priekšstatu, kāds izskatījies kaut viens no E. Bīnemaņa radītajiem aerostatiem un kāds izskatījies pats to autors.

Raksts no www.periodika.lv (ZVAIGZNE, 1986, nr.7.)